

Rövid tanulmányomban a 19. századi magyar filozófia egy sajátos jelenségét kívánom bemutatni, mégpedig azt, ahogyan a formálódó magyar filozófia bizonyos szerzőket kizár a soraiból. A kizárási technikák szemrevételezése azért is fontos, mert általa megmutatkoznak a magyar filozófiatörténet-írás kanonizálási módozatai, amelyek sokban lemásolják az irodalomtörténet eljárás módjait. Ez a hasonlatosság az irodalomtörténet és a filozófiatörténet között nem véletlen, hiszen a 19. század első felének a meghatározó kulturális entitása az irodalom és az irodalom által képviselt nemzeti eszme volt. Kelet-Közép-Európában másutt is, mint pl. a csehoknál és a szlovákoknál az irodalmárok voltak azok, akik megfogalmazták, mit várnak el a filozófiától a nemzeti kultúra kiépítése során, és az ő filozófia-értelmezésük nagyban befolyásolta nemcsak azt, hogy milyen filozófia a kívánatos a számukra, hanem azt is, hogy kik azok a filozófusok, akik számba jöhetnek. Ma már közhely annak a megállapítása, hogy a hegemon szerepben levő triumvirátus tagja, az irodalomtörténész Toldy szemlélete milyen ráhatással volt a magyar irodalmi panteon kialakítására, de azt ritkábban szoktuk említeni, hogy ugyanennek a válogatási mechanizmusnak a látható nyomai megvannak a magyar filozófia történetírásában is.

A kizárás megjelenése a magyarországi filozófiában ugyanakkor cezúrát is jelent, hiszen egy olyan, univerzalitásra törekvő kiválogatási mechanizmust honosított meg, amely korábban nem, vagy csak ritkán jelent meg. Jelen írásban, területiális szempontból a felső-magyarországi filozófiára fókuszálok, ahol a tárgyalt korszakot megelőzően az iskolai filozófia uralta a terepet. Ezen belül a katolikus bölcséletet a jezsuita rend feloszlása után az eklektikus gondolkodás jellemezte. Ez egyetlen elkülönülést ismert, amelynek egyrészt teológiai, másrészt hatalomgyakorlási okai voltak: a kanti bölcsellettől való távolságtartást. Teológiai szempontból ez a hagyományos metafizika megmentésére, hatalomgyakorlási aspektusból pedig a liberális politikai eszmék kizárására irányult. Tudjuk viszont, hogy ez csupán részlegesen érintette a protestáns iskolai filozófiát, amelyik viszonylag gyorsan megtalálta ennek a bölcséletnek az oktatásban is hasznosítható szegmensét: az etikai tematizációt. Ezzel véghezvitte azt a szubverziót, amely viszonylag kiiktatta az egyház kontrollját, és egy új szemléletet vitt be a tanításba. A kantiánusok kizárása tehát csak behatárolt területen, és ott sem teljesen sikerült. Sőt, a formálódó magyar filozófiában kialakult egy erős affinitás is a kanti filozófiával szemben, amely túlélte

mind a Kant-vitát, mind pedig a metafizika további jelenlétét az iskolák falai között. Olyannyira, hogy a felső-magyarországi iskolai filozófia a hosszú tizenkilencedik század folyamán létre is hozott egy tradíciót, amely mind latin, mind pedig későbbi magyar illetve német nyelvűségében szinte töretlenül fennállt.

Ami érvényes a kanti filozófia vonzatában, az többé-kevésbé elmondható a bölcselőkről is. Felső-Magyarországon élt a legtovább a Hungarus-tudat, mégpedig nemcsak a németországi egyetemeket látogatott német protestáns (példaként Johannes Gensich vagy Samuel Topercer nevét említhetjük), hanem a katolikus értelmiségiek között is (Karl Georg Rummy vagy az ellentmondásos szlovák Ján Čaplovič). Jelenlétüket a magyar kultúrában csak a század harmincas éveiben kérdőjelezzük meg az Athenaeum és a Figyelmező publicistái, akik nyelvi és ideológiai szempontból is homogén nemzetben gondolkodtak. Ez a homogenizáló szemlélet persze nemcsak a magyar oldalt jellemezte, hanem Felső-Magyarországon a szlovákokat is. Az iskola falai közül kilépő nyilvános filozófián belül elválik egymástól a magyar és a szlovák bölcsélet. Az irodalomtörténet-írásból ismert fogalmi megkülönböztetés nyomán¹ állíthatjuk mi is, hogy a filozófusi identitás meghatározásánál a nemzeti filozófiák elhagyják az „államközösségi” elvet (feladva ezzel a Hungarus-tudatot is), és történetfilozófiájukban az „eredetközösségi” illetve „hagyományközösségi” elvet tekintik mérvadónak. Ezzel párhuzamosan megjelennek az „idegenek”, akik vagy nyelvi, vagy történettudati, esetleg „nemzetépítő” szempontból a másságot jelenítik meg. Ez a magyar és a szlovák oldalon nem jelent nagyobb problémát, hiszen marad egy tábor, ahová be lehet tagolódni. Sőt, ezt a bifurkációt természetesen is tekinthetjük az adott körülmények között. Ennek a váltásnak a valódi vesztesei Magyarországon általában és Felső-Magyarországon jelesül a német kultúra és annak képviselői voltak. Ezt a helyzetet pregnánsan jellemzi a következő állítás: „A hazai németiség a magyar nemzeti irodalom fellendülésével szemben nem volt képes egységesen állást foglalni, azaz sem abban nem volt egységes, hogy erejét feltétlenül a magyar szellemi élet rendelkezésére bocsássa, sem pedig abban, hogy kulturális különállóságát megőrizze.”² Amit Pukánszky a német irodalomról mond, többé-kevésbé érvényes a magyarországi, német nyelvű filozófiára is. Petőcz Mihály vagy Samuel Steiner munkássága sokáig ismeretlen maradt a filozófiatörténet-írás számára, sőt, Petőcz esetében még a narratívába helyezés is gondokat okoz. Ami felveti azt a kérdést is, hogy milyen szerepe van az egyes diskurzusoknak a magyar filozófia történetében. Sarkítottabban fogalmazva: a reformkorban kialakult

---

¹ Lásd: S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Budapest, Balassi Kiadó, 2005.

² Pukánszky Béla: *A magyarországi német irodalom története*, utánnomás, Máriabesnyő, Attraktor Kiadó, 2002. 487.

narratíva, amelyik megköveteli az egységes és homogén diskurzus bemutatását, alighanem felülvizsgálatra szorul. Ezzel kapcsolatban, ugyanakkor felvetődik még egy probléma: lehetséges, hogy a nemzeti diskurzus kikövetelte „kiközösítési” eljárások mellett – amelyek a szerzők nemzetiségét és az általuk használt nyelvet pécézik ki – léteztek olyan mechanizmusok is, amelyek az aktuális politikai és ideológiai érdekek mentén zártak ki a kánonból gondolkodókat.

Jelen írásban három kizárási technikát szeretnék bemutatni: **a nyelvi indíttatásút, a cenzúrán alapulót, valamint az elhallgatást.** Mindegyikhez társítok példákat is, hogy láthassuk, konkrétan hogyan valósultak meg ezek az eljárások. Hiszen csaknem mindegyik esetben a felszín alatt történtek a dolgok, és különböző érvelési módokat alkalmaztak a szereplők. Már ha egyáltalán fontosnak tartották az érvelést. Mindhárom kizárási technika mögött meghúzódik egy általános diskurzus: a nemzeti filozófiához köthető filozófia-értelmezés. Mivel azonban a nemzeti filozófia programja erős politikai és ideológiai töltettel is bír, szempontjai nem mindenütt érvényesültek konzekvensen, hanem alkalmazkodtak az adott eset körülményeihez. A spekulatív filozófia elutasítása, amely a diskurzus egyik alapeleme volt, a hegeli filozófiával szemben alkalmaztatik a legegységelműbben, de például az olyan filozófussal szemben, mint Nyiri már felfüggesztődik, hiszen Nyiri institutionálisan a triumvirátushoz kötődik. De ismét előkerül, amikor Petőcz spekulatívizmusa a vita tárgya, hiszen Petőcz nem magyarul írt. A cenzúra pedig akkor válik eszközzé, amikor olyan bölcsészről van szó, aki politikailag a magyar kultúra centrumában álló személyekkel együtt ugyanazon a platformon áll ugyan, de egyéb tevékenységével kihívhatja a hatalom ellenállását, tehát fel kell áldozni őt az általánosabb – nem filozófiai, hanem politikai – cél érdekében. Az elhallgatás háttere még bonyolultabb és kiszámíthatatlanabb volt. Hiszen sajtóságos szelektivitás valósult meg, amikor a reformkor alapeszméit támadó és a reformokat követelő szerző is marginalizálódik. És artikulatlan marad az is, ha a – jobb elnevezés híján – alkalmazott filozófiának nevezett területre tévednek olyan szerzők, akik nem tartoznak sem az iskolai filozófiába, sem pedig a nyilvános filozófia elfogadott tagjai közé, és nézeteik negligálódnak. De lássuk inkább az egyes eseteket.

A nyelvi indíttatású kizárás. A magyar filozófia történetének periodizálásában mára már elfogadott tétel az, hogy a filozófiai nyelvújítás mellett a Kant-vita volt az a cezúra, amikor a magyar nyelvűség kezdett követelménnyé válni a nyilvánosság előtt megjelenő szerzők számára. Mester Béla több helyen is kifejtette, hogy a nemzeti filozófia (és a nemzeti filozófiák) kialakulása szorosan összefüggött a filozófiai nyilvánosság szerkezetváltásával valamint a nyelváltással.³ Valójában ekkor indul el az a folyamat, amely néhány évtizeddel

---

³ Lásd főként: Mester Béla: A „nemzeti filozófia” virágkora és bukása a 19. századi magyar kultúrában. In. *Identitások és váltások* (szerk. Neumer Katalin), Budapest,

később a nemzeti filozófia programjában csúcsosodik ki. Ez a program önálló diskurzusként jelölte ki a 19. századi magyar filozófia mozgásterének határait valamint az argumentáció instrumentáriumát. Ennek az eszköztárnak az alapelemeit részben az irodalomkritika területéről kölcsönözte a filozófia, részben önmaga termelte ki és finomította később a hegeli pör folyamatában. Ott már nemcsak arról volt szó, hogy egyszerűen magyarul, hanem közérthetően szólaljon meg a filozófia. Az „érthetlenség” vádja is az irodalom hegemon szerepéből fakad, hiszen nem annyira a terminológiai követelmények betartásán, mint inkább a stilisztikai tisztaságon és „magyarosság” eszményén alapul. A kiinduló pont az irodalomkritikában a híres-hírhedt „Pyrker-pör” volt, amelyben Toldy megfogalmazta azokat az elvárásokat, amelyeket egy magyar íróval szemben kell támasztani.⁴ Pontosabban: arról volt szó, hogy milyen esetekben publikálhat egy hazai író nem magyar nyelven? Toldy két ilyen feltételt határozott meg. Első sorban akkor tekinthetünk el a magyar nyelvűségtől, ha a szerző olyan tudományterületet művel, amelynek nincs hazai közönsége. Másodsorban akkor, ha a szerző magyarországi ugyan, de nem tud magyarul.

Az első feltétel tehát a tudományterületet, a második a szerző személyét teszi meg kritériumként. Vagyis, ha létezik olyan tudomány, amelyik még nem honosodott meg Magyarországon, és nincsenek nemzeti intézményei sem, akkor megengedett valamilyen idegen nyelv használata. A Pyrker-pör kirobbanásakor még nem létezett a magyar filozófiának olyan – az iskolai filozófián túlnyúló – institutionális háttere, amely a valódi szakmai vitákat mederbe terelte volna, és bebiztosította volna a szakmaiság kritériumainak maradéktalan betartását. Ezért történt meg például az, hogy a Kant-vita állandó résztvevője, Rozgonyi József, amikor nem az ideológiától átitatott nyilvános vitában szólalt fel, hanem az ismeretfilozófia kérdéseit feszegette, nem magyarul, hanem latinul írta meg vitairatait. És ezért őt nem érte semmilyen inzultus. Persze, megjegyzendő, hogy a latin nem zavarta annyira Toldyékat. A probléma a magyar mellett élő nyelvekkel (némettel, szlovákkal etc.) volt. A viták akkor kezdődtek, amikor már létezett a Tudós Társaság, és amikor akadt olyan szerző, aki bevallottan magyar volt, de műveit nem magyarul írta. Az ilyen eseteket az uralkodó diskurzus olyan egyéni döntésnek tartotta, amely erkölcsileg minősíthető. Azaz: aki magyar, de nem magyarul publikál, az kétes személy, magyarsága megkérdőjelezhető, és ezért nincs is helye a magyar szerzők panteonjában.

Gondolat Kiadó, 2015. 93-116.; úó: A 19. századi nemzet mint filozófiai program. In: *Nemzet, faj, kultúra a hosszú 19. században Magyarországon és Európában* (Szerk. Hörcher Ferenc, Lajtai Mátyás, Mester Béla), Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2016. 71-90.

⁴ Az eset leírását lásd: Fenyő István: *Valóságábrázolás és eszményítés. Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése 1830-1842*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990. 99-114.

Petőcz Mihály, akin keresztül ezt az eljárást demonstrálom, hiába is kérvényezte a Nemzeti Múzeum Könyvtaránál – könyveit is csatolva a levélhez⁵ – hogy a „nemzeti könyvírók lajstromába” iktassák be, ez a kérése sikert fülekre talált. Nem segített ezen az sem, hogy a Magyar Tudós Társaság 1837. évi nyelvtudományi díjkérdésére benyújtotta nyelvtörténetinek szánt dolgozatát.⁶ Petőcz sajtósága jelensége a század filozófiájának. Polgári foglalkozását tekintve orvos (balneológus majd pedig megyei tisztiorvos) volt, de már egyetemi záróvizsgájának tézisei is esztétikából voltak.⁷ Nyugdíjba vonulása után pedig egyedül a filozófiának szentelte az életét, olyannyira, hogy amikor 1838-ban írt munkáját⁸ Magyarországon nem engedték kiadni, saját maga vitte el Németországba a kiadóhoz. Petőcz filozófiáját – amelynek az alapgondolata az, hogy a világ összességében Isten lelkekben kifejezett ideáival azonos – pszichizmusnak nevezte el. Rendszere már nem tartalmazza a szellem filozófiáját, mert úgy vélte, hogy ahol a lélekben megjelenik az önszemlélet, azaz kialakul a szellem, az már nem az ő szakterülete. Ebben a meggyőződésében orvos mivolta vezérelte, hiszen a filozófiai alapozásra azért is volt szüksége, hogy felépíthesse saját gyógyításfilozófiáját⁹ és „betüelmeletét”.¹⁰ Az utóbbi a fonémáknak ítél oda jelentésfunkciót, ami hasonlatos Fogarasi János későbbi metafizikai nyelvelméletéhez.

Petőcz filozófiai rendszere amúgy nem volt előzmények nélküli, hiszen R. Boscovich, Leibniz és Schelling elméletéből merít, Magyarországon pedig korábban J. Carlowsky eperjesi és St. Fábri pozsonyi tanárok munkásságában találunk hasonló elemeket. Jellemző Petőcz filozófiájának hazai fogadtatására, hogy a saját korában csupán egy vitriolos recenzióra méltatta őt Csaplovics a pozsonyi Századunkban.¹¹ A schellingi filozófiával hasonlóságra azonban már ő is felfigyelt. A szakmai értékelést W. T. Krugtól kapjuk meg, aki Petőczöt figyelemre méltó szerzőként mutatja be, és Leibniztól eredezteti rendszerét.¹² Vagyis német nyelvterületen Petőczöt számon tartották, míg Magyarországon a reformkorban kizárták a magyar szerzők közül. Hiszen németül írt, annak

---

⁵ Az 1819. január 1-én, Nyitrán keltezett levél az OSZK Kézirattárában található fel. In. *Levelestár*

⁶ Petőcz Mihály: *Régi magyar szavak*, Pozsony, 1840.

⁷ *Theses ex universa aethetica*, Pestini, 1796.

⁸ *Ansicht der Welt. Ein Versuch die höchste Aufgabe der Philosophie zu lösen*, Leipzig 1838.

⁹ Ehhez lásd: *Neue Theorie der Heilkunde*, Pressburg 1819; *Ansicht des Lebens*, Ofen, 1834.

¹⁰ *Hieroglyphen und Sanscrit-Worte in der magyarischen, deutschen, lateinischen Sprache*, Ofen, 1834.

¹¹ Csaplovics János: A természetphilosophia diadalma. In. *Századunk*, 1839. 22. és 24. szám

¹² Wilhelm Traugott Krug: *Allgemeines Handwörterbuch der philosophischen Wissenschaften nebst ihrer Literatur und Geschichte*. Bd. 5. Zweite Abteilung, Leipzig 1838. 133., 192-193.

ellenére, hogy magyar anyanyelvű volt. Ez pedig megbocsáthatatlan bűn volt a kortársak szemében. Spekulativizmusa eközben nem is tematizálódott. Némi változás csak a század végén állt be, amikor – főként Erdélyi kezdeményezése nyomán – foglalkozni kezdtek a magyarországi filozófia történetével. Ekkor két írás is megjelent róla,¹³ de a kánon ezek után sem fogadta be őt. Csupán jómagam próbáltam elhelyezni őt a reformkor szoliter filozófusai között.¹⁴

A cenzúrán alapuló kizárás. Az újhistorizmus elmélete szerint a hatalommal szembeni szubverziós eljárásokat a hatalom a maga eszközeivel próbálja eliminálni. Ennek a „containmentnek” az egyik formája a cenzúra is. A magyarországi filozófia esetében ennek a cenzúrának két területét különböztethetjük meg. Az egyik az iskolai filozófia, amelyik kettős ellenőrzés alatt állott. Az egyik a hivatalos iskolai politika követelményrendszere volt, mint például 1795-től a katolikus iskolákban szigorúan betartott Kant-moratórium, amelyet a protestáns iskolák bizonyos esetekben megkerültek, de ez a szubverziós eljárás magát a tiltást nem szüntette meg. Aminek különböző következményei voltak a Monarchia egyes részeiben, hiszen osztrák és cseh oldalon Kant filozófiája csak látenszen jelent meg, míg magyar oldalon meghatározó szerepet kapott. Az csak a dolog bonyolultságát illusztrálja, hogy a szlovákok a kanti orientációt éppen a magyarokkal szembeni szubverzív viszonyulásuk miatt mellőzték. A politikai hatalom cenzúrája mellett azonban számolni kellett az egyházi/felekezeti érdekekkel is, hiszen a gimnáziumokban, líceumokban és kollégiumokban zajló filozófiaoktatásnak ezeket figyelembe kellett vennie. Ahogyan az meg is nyilvánult mind Kant, mind pedig Hegel bölcséletének a befogadásakor. Az egyházi iskolapolitikai elvárások vannak a háttérben annak a modifikációnak is, amely Kant filozófiáját érte a protestáns oktatásban: a gnoszeológiai kérdésektől való eltávolodás, és a teleológiai, eszmetani, etikai kérdésekhez való fordulás. A cenzúra eredménye viszont ebben az esetben az lett, hogy kialakult kanti alapú filozófiának egy sajátos, magyar változata, amely a Fries-recepción keresztül fogékonnyá vált a huszadik század elején az új idealizmus valamint a szellem-történeti irányzat befogadására.

Bennünket azonban itt nem az iskolai, hanem a nyilvános filozófiában megvalósuló cenzúra érdekel. Amellett, hogy a magyar filozófiában ekkor – főként a reformkorban – jelen voltak az európai gondolkodás fő áramlatai, a diskurzust a század elején formálódni kezdődő és a harmincas-egyvenes

---

¹³ Dr. Buday József: Dr. Petőcz Mihály bölcsészeti rendszere. In. *Magyar Philosophiai Szemle*, 1884. 304-316., 441-449., 1885, 241-246.; Dr. Szentkláray Jenő: A lélekvilág philosophiája. In. *Bölcséleti Folyóirat*, 1887. 137-164., 265-279.

¹⁴ Mészáros András: *A marginalitás szelíd bája*, Pozsony, Kalligram, 1994. 107-130., illetve *Dejiny maďarskej filozofie*, Bratislava, Veda, 2013. 123-125.

évekre megizmosodó nemzeti filozófia eszméje uralta. Ennek alapelveit Szontagh fogalmazta meg, amelyek közül – éppen Szontagh filozófusi teljesítményének és jelentőségének jelenlegi, Mester Béla általi átértékelésének fényében – most csupán az „elvont” filozófiával szembeni fenntartásainak taktikai felfüggesztésére hozok példát. Miközben talán kiderül, hogy a napi politikai taktikázás valójában cenzúra volt. Mégpedig az a cenzúra, amelyet az Akadémián belül elfoglalt hatalmi pozícióiból a triumvirátus gyakorolt valós vagy vélt ellenfeivel szemben. Az „érthetlenség” és a spekulativizmus vádja egyértelműen a magyarországi hegelianusok ellen irányult, és nem volt teljesen megalapozatlan, hiszen a terminológiai tisztázatlanságok a megújuló – és irodalmi szempontból „tiszta” – magyar nyelv ellenében, az elvontság pedig a gazdasági és politikai modernizáció gyakorlatiasságával szemben hatottak. Ennek a két vádnak az első része valójában a nyelvi alapú kizárás eseteként is felfogható, csak éppen nem a bírált filozófia idegen nyelvűsége, hanem „idegenszerűsége” miatt. Izgalmasabb a spekulatív bölcelethez való viszonyulás, hiszen ennek több összetevője is van. A triumvirátus, de főként a Szontagh szövetségeseiként fellépő antihegelianusok rendkívül ügyesen használták ki a Monarchia hivatalos művelődéspolitikai elveként működő antihelgalianizmust. Ami a szubverzió egy sajtóságos esetét eredményezte, hiszen annak a hatalomnak az egyik eszmei tartópillérére támaszkodtak, amely hatalmat megdönteni – vagy legalábbis alaposan megreformálni – akarták. Ezzel a taktikai húzással eliminálták a hegelianusokat. Ugyanakkor más, spekulatív irányzatot beengedtek az Akadémia falai közé. Nyiri István, aki a filozófiai osztály első, fizetett rendes tagja lett, ugyan bizonyos tekintetben Kant nyomaiban haladt, de metafizikai és természetfilozófiai nézeteit Schelling filozófiájára alapozta, és jelentős spekulativizmusról tett tanúbizonyságot. Őt, mint „belső embert” a triumvirátus mindemellett megvédte, és azt, aki Nyiri nézeteinek ellentmondóságára hívta fel a figyelmet, cenzúrázta, és megvonta tőle a publikálás lehetőségét. Tette ezt annak ellenére, hogy a recenzens a reformeszmék egyik legkövetkezesebb követője és terjesztője volt. Greguss Mihályról van szó.

Greguss, filozófiatanárként Eperjesen majd Pozsonyban ugyan a tanrend utasításai alapján oktatott metafizikát is, de a vallásfilozófián belül, valamint a jogfilozófia értelmezésében alaposan eltért az iskolafenntartó egyház nézeteitől. A felvilágosodás eszméinek továbbvitelével és a reformeszmék felkarolásával gyakran provokálta nemcsak saját felekezete tagjait, hanem a katolikus egyház prominens személyeit is.¹⁵ Amikor pedig publikálás céljából

---

¹⁵ A *Rosnyói Egyházi Töredékek* c. lap második kötetében (Rozsnyó, 1834. 1-54.) Sztésey János, a rozsnyói papnevelde hittudomány-oktatója válaszolt latinul Greguss Mihálynak a reformáció emlékünnepe alkalmából publikált írására ez alatt a cím alatt: *Observationes Catholicae super Recitationibus ad tertium Seculare Augustanae Confessionis Festum digne celebrandum praeparantibus*. Ezt a választ a következő

1836-ban véleményezésre terjesztette be az Akadémiához természetjogi tan-könyvének kéziratát, a két recenzió – Szontagh és Sztrókay Antal – csak két évvel Greguss halála után dolgozta ki szakvéleményét. Szontagh ebben elutasította a kiadást, Sztrókay pedig a könyv némely részeit, mint „tilalmas gúnyiratot” törölni ajánlotta. Szirmay Ádám tanfelügyelő pedig személyes levélben figyelmeztette Gregusst, hogy az oktatásba ne vezesse be az „új szellemű ideákat”, „nehogy egyfelől az ifjúság elméjét időnek előtte is felzavarjuk, más felől pedig ne compromittáltassunk, s mindnyájan bajba ne keveredjünk”.¹⁶ Mindehhez hozzávehetjük azt, hogy eperjesi tanulóévei alatt Kossuth Greguss kosztos diákja volt, és Kossuth visszaemlékezései alapján Greguss az iskolán kívül megismertette őt a kor legmodernebb eszméivel. Pozsonyi tanári ideje alatt pedig hosszú, hivatalos eljárás indult ellene a pozsonyi líceumi diáktársaság egy felolvasó estje miatt, ami csaknem a tanári állásába került.¹⁷ Mindezek alapján azt várnánk, hogy a reformkor szellemi korifeusai felkarolják Gregusst, és a maguk oldalára állítják. De nem ez történt. Greguss tanulmányt írt, amelyben Nyirinek „Az álom filozófiája” c. dolgozatára reflektált,¹⁸ és ezt megküldte a Tudománytár szerkesztőségének. Ebben az írásban Greguss a valóban spekulatív, és – véleménye szerint – meghaladott filozófiával szemben hozott fel érveket. Vagyis azt a típusú bölcselkedést bírálta, amely ellen a triumvirátus támogatását is élvező nemzeti filozófia is fellépett. A kézirat 1837 márciusában érkezett az Akadémiába, és Greguss ugyanazon évi, Toldyhoz címzett júliusi leveléből tudjuk, hogy a publikálást a szerkesztőség visszautasította. Ilyen esete Gregussnak már 1834-ben is volt. Akkor Horváth Istvánnal, a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőjével váltott levelet egy publikálatlan írása miatt. A Nyiri-recenzió esetében a visszautasítás hivatalos oka egy formai kitétel volt, miszerint az írás pusztán recenzió. Ez ellen Greguss hiába tiltakozott Toldynál, mint az Akadémia titkáránál. A teljhatalmú triumvirátus, személy szerint pedig Toldy nem kívánt a líceumbeli ügy

---

bevezető előzi meg: „Egy e című munka `Recitationes ad Tertium Seclare Augustanae Confessionis Festum digne celebrandum praeparantes, Auctore Hungaro editae` 1831-ben Evangelika-Reformatio harmad-százados Ünnepe alkalmával közhírré tétetett. A Szerző nevét elhallgatván, magát egyenesen Magyarnak jelenti. A Közönség Greguss Mihályt, Tiszán-innen Kerületi Collegiumban Eperjesen Filozofia s Görög nyelv akkor tanítóját – jelenleg Posonyi Licaeumban oktatót véli e munka szerzőjének. Mivel pedig ebben a Keresztény Katolika Hit ágazati ostrom alá vétetnek...), 1.

¹⁶ Evangélikus Országos Levéltár, Egyetemes Egyház Levéltára, II. c.8; 16.

¹⁷ Az ügy aktái az Egyetemes Evangélikus Egyház Levéltárában *Acta Gregussiana*, II.c.12; 1 szám alatt található. A történet feldolgozását lásd: Terray Barnabás: Adatok Kölcsey és a pozsonyi tanulóifjúság kapcsolatához. In. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1966. 3-4. szám, 418-423.

¹⁸ *Jegyzetek az álomfilozófiára*, MTA Könyvtár, Kézirattár, Egyh. és Bölcs. 4'95. – Greguss recenziójának elemzését lásd: Mészáros András: *A marginalitás szelíd bája*, Pozsony, Kalligram, 1994. 88-106.

lezárása után fél évvel egy olyan szerzővel foglalkozni, aki a politika és az egyházi eljárások szemében nem kívánatos személy volt. Úgy cenzúrázták Gregusst, hogy írását elfekettették, a magyar filozófiából pedig egy időre kiebrudalták. Pedig Greguss és Nyiri írásait összehasonlítva nem nehéz következtetni arra, ki volt a korszerűbb – és még ma is olvasható – gondolkodó.

Az elhallgatás módozatai. Ennek a jelenségnek az értelmezésénél állunk a legnagyobb problémák előtt, mert több esetet is ismerünk, de csak ritkán dokumentálhatók az elhallgatás konkrét okai. A legtöbb esetben csak sejtésekre és háttérösszefüggésekre tudunk utalni. Az elhallgatás területei is éppen ezért nagy „szórást” mutatnak.

Az első ilyen terület – a felső-magyarországi filozófia esetében – a reformkorban önállósulni kezdő szlovák bölcelettel függ össze. Erről az új alakzatról tudni kell azt, hogy „zöldterületes beruházásként” indult el a század harmincas-negyvenes éveiben, hiszen úgy vált le az iskolai filozófiáról, hogy közben azt teljesen el is hagyta. Szinte abszolút negációról beszélhetünk, mert mindazokat a szakmai követelményeket, amelyek az iskolai filozófia révén el lehet sajátítani, sutba dobta, és egy pragmatikus szempontú történetfilozófiát helyezett a saját centrumába. Ez a történetfilozófia ugyan merített Herder és Hegel gondolataiból, de nem az ő rendszerük központi, hanem marginális eszméit használta fel ideológiai és politikai célok érdekében. Amikor pedig mégis foglalkozott metafizikai kérdésekkel, akkor azoknak a teológiai funkcionalitása érdekelt. Ezért történhetett meg, hogy a korabeli magyar filozófiában is virulens téma – a szubjektum – objektum azonosság kérdése – a szlovák bölceletben az ontológia területére esúszott át. Ami pedig a két nemzeti filozófia kapcsolatát illeti, azt az elhallgatásnak az a módozata jellemzi, amit talán elnémulásnak nevezhetnénk. Olyan *egyirányú recepciós viszony* alakul ki, amelyekben a szlovák fél helyel-közzel utal a magyarra, de magyar oldalról nem létezik semmilyen érdeklődés a szlovák iránt. Példának felhozhatjuk Samuel Ormist, aki szimpatizált a skót common sense filozófiájával, ezért a saját, „nemzeti idealizmusnak” nevezett filozófiáját felvázoló írásában hivatkozik is Szontaghnak arra a dolgozatára,¹⁹ amelyben hasonló témát feszeget, és amely helyen Reid és Stewart jelentőségét emeli ki Schelling és Hegel spekulatívizmusával szemben.²⁰ Magyar oldalon azonban nem találunk egy Ormis-féle alakot. De még ez az egyirányúság is megszűnik a későbbi filozófiatörténet-írásban, mert a tizenkilencedik század végével kezdődően már a szlovákok sem recipiálják a magyar filozófia történéseit. A két fél teljesítményének a teljes elhallgatása válik jellemzővé. Ami a huszadik

---

¹⁹ Szontagh Gusztáv: *Propyleumok a magyar philosophiához*, Buda 1834.

²⁰ Samuel Ormis: *Filozofické úvahy*. In. *Letopisy Matice slovenskej*, 1869. 33. – Ormis itt a *Propyleumok* 190. oldalának egy passzusát idézi csaknem szó szerint.

század némely történelmi fejleményének fényében talán még érthető is, de a korábbi korszakok értelmezésénél teljesen elhibázott módszer.

A reformkor publicistái nem bántak kesztyűs kézzel a korszellemmel ellenkező publikációkkal. Ez nem szokatlan, és akceptálható jelenség is volt. A kemény kritika mellett azonban – néha érthetetlen módon – elhallgatták azokat a kezdeményezéseket, amelyek erősíthették volna a reformok centrumában álló eszmék terjesztését. Egy sajtósági szelekcióval állunk szemben. Ennek megvilágítására két olyan szerzőt mutatok be, akik marginális szerepet játszottak a kor eseményeiben. De éppen ez a marginalitás emeli ki a viszonyulás kettősségét, vagyis azt, hogy teljesen homályban marad, miért teszik kritika tárgyává az egyik szerzőt (és művét), és miért marad visszhangtalan a másik próbálkozás.

Az első szerző mára teljesen – és alighanem joggal – elfelejtődött: Czente István, aki a rozsnyói püspöki szeminárium oktatója volt itt bemutatott könyve²¹ publikálásakor. A szerző „polgári helyzetünk” felett való elmélkedést kínál az olvasónak. Nagyon gyorsan kiderül azonban, hogy ezt az állapotot Czente szerint az erkölcsnek kell megalapoznia, mégpedig a katolikus hitre épülő erkölcsnek. Ellenkező esetben a polgárok ateistákká válnak, akik a polgári függetlenségben és az individuális ész hatalmában fognak csak hinni, és ez olyan forradalomhoz vezet, amely megrendíti a társadalom rendjét. Mellékesen jegyzem meg, hogy ez az eszmefuttatás négy évvel azután született, amikor a fentebb már idézett, Gregussal szembeni vitáit megjelent ugyancsak Rózsnyón. Vagyis Czente egyrészt a protestantizmus ellen, főként azonban a reformkorszak modernizációs kísérleteivel szemben lépett fel. A közvetlen katolikus – protestáns ellentétet filozófiai síkra helyezte át, és az általánosság – individualitás polarításává változtatta. Eközben elfelejtődik a könyv megírásának közvetlen kiváltó oka, mégpedig a katolikus egyháznak a tulajdonhoz való elidegeníthetetlen joga. Pedig Czente *expressis verbis* kifejti véleményét arról, hogy az államvallás meggyengítése és a lelkiismereti szabadság elterjesztése a legnagyobb veszély, és hogy nem szabad Magyarországon az amerikai példát változtatás nélkül meghonosítani. A kritikai reakció nem sokáig váratott magára.²² A recenzens megjegyzi, hogy ez a vitáit egyrészt a protestantizmus ellen, másrészt a nemesség és a papság előjogait védelmezve íródott meg, és hogy a szerző nem az igazságot, hanem felekezete érdekeit tartotta szem előtt. Konklúzióként pedig megfogalmazza, hogy „félre tehát olyan

---

²¹ Czente István: *A bölcselkedő magyar polgár*, Kassa, 1838. – Ennek a könyvnek az elemzését és a korabeli reakciókhoz való viszonyulását lásd: Mészáros András: *A marginalitás szelíd bája*, 71-87.

²² 104: Recenzió Czente István: *A bölcselkedő magyar polgárjára*. In. *Figyelmező*, 1838. 30-32. szám

tárgyakkal, melyek az elmúlt idők lefolyása alatt teljes feloldásukat találták s a nemzet szellemét, elvonva igazi céljaitól, ál irányban foglalkodtatnák”.²³

Czentét tehát helyére rakta a korabeli kritika. Annál meglepőbb, hogy az a szerző, Boleman János jogász, aki polemikus művében²⁴ egyértelműen Széchenyi műveire támaszkodik, és vegytiszta liberális nézeteket fogalmaz meg, teljesen visszhangtalan marad. Már a társadalom definíciója is alapvetően tér el Czente retrográd, klerikális szemléletétől: „A társaság fő feladata: a személy- és vagyonbátorság eszközlése, vagyis, hogy ki-ki személy s vagyonbeli jogaival szabadon élhessen.”²⁵ Mivel Boleman evangélikus volt, fő tétele a felekezeti szabadság és egyenlőség követelése, amelynek a gazdasági, társadalmi és művelődési összefüggéseire is kitér. Követeli a nemesség megadóztatását, az arányos adóterheket, az ősiség elvének feladását és a gondolat-szabadságot. „A gondolat kifejtésének, publikálásának, ha a művelődésnek nem mond ellent – nem szabad gátat szabni.”²⁶ Sőt, eljut addig az elképzelésig is, hogy ha lenne felekezeti egyenlőség, akkor az iskolarendszer is megreformálható lenne, hiszen nem kellene fenntartani a felekezeti iskolákat, hanem az állami iskolákban tudásuk szerint választanák meg az oktatókat. Ezáltal megszűnne az iskolák duplicitása, azaz olcsóbb lenne az oktatás fenntartása, másrészt nem egymásnak feszülő embereket nevelne ki a rendszer, hanem a polgári társadalom hasznos tagjait.

Boleman negligálásában alighanem közrejátszhatott az is, hogy – legalábbis a szlovák irodalomtörténet állítása szerint – Palucký álnév alatt egy preromantikus tematikájú novellát publikált szlovák nyelven, de az is, hogy érvelése sok párhuzamot mutat Greguss gondolataival. Mivel pedig Gregusst már korábban cenzúrázták és félreállították, egy újabb, hasonló esetre nem volt szüksége például a Figyelmező szerkesztőségének.

Míg Czente és Boleman műveit tekinthetjük az ún. alkalmazott filozófia megnyilvánulásainak is, tehát nem kell túl komolyan vennünk az elhallgatásukat, más a helyzet az olyan dolgozatokkal, amelyek vitatott filozófiai kérdéseket boncolgatnak. Ilyenekkel is találkozunk ebben a tizenkilencedik században.

Az első a nagyszombati br. Kerekes Károly német nyelven publikált dolgozata,²⁷ amely a kiadás idejét és a könyv témáját is tekintve besorolható lenne a korabeli Kant-vita menetébe. Igenám, de ha áttekintjük ennek a vitának a menetét, akkor kiderül, hogy részben latin, de főként magyar nyelv-

---

²³ Ugyanott, 494.

²⁴ Boleman János: *Az ál-alapok*, Pest, 1843.

²⁵ Ugyanott, 3.

²⁶ Ugyanott, 33-34.

²⁷ *Zwey Abhandlungen über Metaphysik und Naturlehre, geschöpft aus Prinzipien der reinen Vernunft*, Tyrnau, 1806. 271.

ven folyt. Német nyelvű vitairattal nem találkozunk egyik feldolgozásban sem. Ismereteim szerint ez az egyetlen. Ugyanakkor nagyon sajátos szöveggel van dolgunk, amelynek első részében Kerekes apodiktikus érvekre hivatkozva, a szubjektum közvetlen öntapasztalására támaszkodva és a tér valamint idő objektivitásának evidenciájából kiindulva bizonygatja Kanttal szemben a metafizika lehetőségét, sőt szükségszerűségét. A második, terjedelmesebb részben a világmindenség és a természet teremtésének titkaiba vezet be, amelyen belül fiziko-teológiai érveléssel bizonyítja Isten meglétét is. Az írás legvégén pedig eljut bizonyos történelmi és társadalomszervezési kérdésekig, és a legnagyobb meglepetésre Nagy-Britannia parlamentáris rendszerét magasztalja. Talán mondani sem kell, hogy az egész szövegben nem található egyetlen utalás sem más szerzőre, idézetekről nem is beszélve. A dolgozat besorolása ezért nehéz, habár az érvelés módozatai jezsuita képzésre utalnak, a szövegből áradó magabiztos ítékezés viszont a misztika irányába mutat. Feltételezhető tehát, hogy a diskurzusból való kimaradása egyrészt a német nyelvűségnek, másrészt ennek a „titkokat feltáró” irányultságnak köszönhető. De nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy Kerekes „amatőr” mivolta – vagyis az, hogy nem tartozott sem az iskolai filozófia, sem pedig a nyilvános filozófia elfogadott, illetve kanonizált szerzői közé – okozta az idegenné válást.

A másik példa a század második feléből származik. Hecskó Pál szlovák evangélikus lelkész magyar nyelvű tanulmányáról van szó, amely az Uj Magyar Muzeumban jelent meg.²⁸ Magáról a tanulmányról itt nem szólok bővebben, mert az elemzését korábban elvégeztem.²⁹ Elegendő annyit megjegyezni, hogy Hecskó B. Trentowski, lengyel bölcselő rendszerét, vagyis azt a filozófiát mutatja be a magyar olvasónak, amelyik a korabeli lengyel nemzeti filozófia egyik reprezentatív alkotása volt. Ez a dolgozat teljesen visszhangtalan maradt a magyar filozófiában: mind a korban, mind pedig a későbbi feldolgozásokban. Ami mögött fellelhető egyrészt az, hogy Hecskó Szarvason volt szlovák lelkész, másrészt az, hogy a magyar filozófia nem volt fogékony a messianisztikus gondolkodásra. Pedig Trentowski és Hecskó filozófiájának az egyik alapeleme – a „reál-ideál” azonosság feltételezése – párhuzamos volt az egyezményes filozófia hasonló felfogásával. Hecskó idegenné válása aztán azt eredményezte, hogy Pavel Hečko név alatt a szlovák nemzeti filozófia egyik vezéralakjává vált a század második felében.

---

²⁸ Hecskó Pál: A legújabb lengyel bölcsészet végeredményei. In: *Uj Magyar Muzeum*, 4. XI. füzet, 1854. 361-383.

²⁹ Mészáros András: *Széttartó párhuzamok*, Kalligram, 2014. 115-131.